

T.C. ULUDAG ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

**I. ULUSLARARASI GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
KIRGIZ-TÜRK İLİŞKİLERİ SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ
(3-5 Mayıs 2013 Bursa)**

**Kitabı yayına hazırlayan ve editörü
Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA**

Bursa, 2016

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Başkan: Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA (Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi)

Üyeleri: Aybek SARIGULOV (KDKD Başkanı)

Prof. Dr. Asim YEDIYILDIZ (Bursa Üniversitesi, TÜDAM Müdürü)

Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV (Kırgız-Türk Manas Üniversitesi)

Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ (Uludağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Cıldız UZAKOVA (Kırgızistan Ankara Büyükelçiliği
Müsteşarı)

Doç. Dr. Gülnisa AYNAKULOVA (Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi)

Abdrasul İSAKOV (KDKD Yönetim Kurulu Üyesi)

Sempozyum Sekreterleri:

Yard. Doç. Dr. İlhami ORUÇOĞLU (Uludağ Üniversitesi)

Eldar OROZALİEV (KDKD Genel Sekreteri)

SEMPOZYUM BİLİM KURULU ÜYELERİ:

Prof. Dr. BULDUK Üçler (Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. BUTANAYEV Viktor Yakovleviç (Hakas Devlet Üniversitesi, Rusya)

Prof. Dr. CUMAKUNOVA Gülzura (Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. ÇAĞLAR Arif (Hacettepe Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi, Türkiye)

Prof. Dr. ÇEVİK Seyfullah (Gediz Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. ÇOROEV Tynchtykbek (Kırgız Tarih Kurumu, Kırgızistan)

Prof. Dr. GENÇ Reşat (Gazi Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi, Türkiye)

Prof. Dr. GÖMEÇ Saadettin (Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. GÜNDOĞDU Abdullah (Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. HUDYAKOV Yuliy Sergeyeviç (Novosibirsk Devlet Üniversitesi, Rusya)

Prof. Dr. İBRAİMOV Osmonakun (Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi)

Prof. Dr. KARATAYEV Olcobay (Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi)

Prof. Dr. MOKEEV Anvarbek (Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi)

Prof. Dr. MOLDOKASIMOV Kıyas (Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi)

Prof. Dr. ÖMÜRKANOV Toktorbek (Yusuf Balasagın Kırgız Devlet Üniversitesi,
Kırgızistan)

Prof. Dr. SAPARALİYEV Döölötbek (Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi)

Prof. Dr. ÜNAL Mehmet (Başkent Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. KOCOBKOV Murat (Kırgızistan - Türkiye Manas Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	IX
Açılış Oturumu	XI

ESKİ ÇAĞ DÖNEMİ

BİR KİMLİK OLARAK TÜRKLERDE AT VE ATÇILIK:
KIRGIZLARDA AT KÜLTÜRÜ

Kayrat BELEK.....3

ESKİ TÜRK DÖNEMİNDEKİ KIRGIZLARIN ETNİK
BÖLGE VE DİL KAYNAKLARI ÜZERİNE

Viktor BUTANAYEV.....23

YENİSEY KIRGIZ DEVLETİ YAZILI KAYNAKLARDA

İrina BUTANAYEVA.....31

KIRGIZİSTAN'DAKİ NESTORYAN -TÜRK YAZILARI
(XIII-XIV. YÜZYILLAR)

Çetin CUMAGULOV.....43

KIRGIZ TÜRKÇESİNİN TARİHİ GELİŞMESİNİN TESPİTİ
AÇISINDAN “OĞUZ KAĞAN” DESTANI

Gülzura CUMAKUNOVA.....53

KIRGIZ DEVLETİNİN OLUŞUMU: ESKİ ÇAĞ
VE ERKEN ORTA ÇAĞ

Tınçtkbek ÇOROTEGİN.....61

KÖK TÜRKLER VE UYGURLAR ÇAĞINDA KIRGIZLAR

Saadettin Y. GÖMEÇ.....77

KIRGIZ SİLAHLARININ IX-XII. YÜZYILDAKİ
GELİŞMELERİ

Yuriy HUDYAKOV.....87

KRASNAYA REÇKA - ŞAMŞI BÖLGESİNDE İSKİT, GÖKTÜRK-
TÜRGEŞ (RUNİK YAZILI) VE KARAHANLI KÜLTÜR ÇEVRESİNE
AİT OKLAR-SİKKELER-ESERLER

Mustafa KALKAN.....95

TÜRKLERİN TARİHİ KADERİNİ DEĞİŞTİREN
KIRGIZİSTAN'DAKİ İKİ OLAY (VI-VIII. YÜZYILLAR)

Taşmambet KENENSARİEV.....115

KIRGIZ VE OĞUZLARIN ETNİK BAĞLARININ KAYNAĞI
ÜZERİNE

Muratbek KOCOBEKOV.....139

ESKİ TÜRK DEVRİNDE KIRGIZİSTAN (VI – XII. YY.)
(SİYASİ TARİHİNDEN BAZI NOTLAR)

Sıdk SMADİYAROV.....149

TÜRKLERİN VE KIRGIZLARIN ORTAÇAĞ DÖNEMİ
ARKEOLOJİK KAYNAKLARI

Kubatbek TABALDİEV.....159

KIRGIZ KAĞANLIĞININ BÜYÜK KIRGIZ DEVLETİ
DEVİRİNDEKİ HUDUTLARI

Vasilij UŞNİTSKİY.....165

ORTA ÇAĞ DÖNEMİ

“ASYA’DA BEŞ TÜRK” ESERİNE GÖRE OSMANLI-KIRGIZ
İLİŞKİLERİ

Roza ABDİKULOVA175

XVII - XIX. YY. MERKEZİ ASYA GÖÇEBELERİNİN MIZRAK
SAVAŞINDA KULLANDIKLARI YÖNTEMLER

Leonid BOBROV / Aleksey PRONİN.....187

18. YÜZYIL AVRUPA BİLİM ADAMLARI ORTAÇAĞ YENİSEY
KIRGIZLARININ SAVAŞ FAALİYETLERİ HAKKINDA

Alisa BORİSENKO197

XIX. YÜZYIL ORTALARINDA KIRGIZLARIN DOĞU
TÜRKİSTAN’DAKİ SİYASİ OLAYLARDAKİ YERİ

Üçler BULDUK.....205

KIRGIZ MİLLÎ UYANIŞININ KÖKLERİ

Abdullah GÜNDOĞDU215

KIRGIZİSTAN VE İZNIK ÇEVRESİNDE BENZER YER ADLARI

Abdrasul İSAKOV.....231

İZNIK KIRGIZLAR TÜRBESİ

Selda KALFAZADE.....245

KIRGIZLARIN VE OĞUZLARIN DİNİ İNANÇLARININ
PANTEONU: U MAY ANA KÜLTÜ

Olcobay KARATAYEV.....251

XIX. YÜZYIL KIRGIZ TARİHÇİSİNİN EL YAZMASI TÜRKİYE’DE
KORUNMUŞTUR

Kıyas MOLDOKASIMOV.....261

KIRGIZ VE TÜRK ORTAKLIKLARIN İLK KAYNAKLARI

Abdumitalip MURZAKMETOV.....271

XVII. ASIR YENİSEY KIRGIZLARININ SOSYAL VE SİYASİ FAALİYETLERİ

Timurlan OMOROV281

XX. YÜZYIL BAŞINDAKİ KIRGIZ-TÜRK SİYASİ İLİŞKİLERİ HAKKINDA RUS ARŞİVLERİNDEN EDİNİLEN YENİ BİLGİLER

Döölötbek SAPARALIEV287

İZNİK TARİHİNDE TÜRKLER VE KIRGIZLAR TÜRBESİ

Sezai SEVİM297

YENİ (BAĞIMSIZLIK) DÖNEMİ

TÜRKÇEDEN KIRGIZCAYA AKTARMALARDAKİ BAZI PROBLEMLER

Taalaybek ABDİYEV317

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİNDE ÖĞRENİM GÖREN KIRGIZ ÖĞRENCİLERİN DİLSEL FARKINDALIK DURUMU ÜZERİNE

Minara ALİYEVA323

TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN İLİŞKİLERİ (BAĞIMSIZLIK SONRASI)

İbrahim S. CANBOLAT335

KIRGIZLAR VE TÜRKİYE'YE GÖÇ

Tacigül KUNTUZ345

TÜRKİYE'DE EĞİTİM GÖREN KIRGIZİSTANLI ÖĞRENCİLERİN YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA ÇALIŞMALARININ GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

Güldana MURZAKULOVA351

BÜYÜK ÖĞRENCİ PROJESİNİN KIRGIZİSTAN -TÜRKİYE İLİŞKİLERİNE YANSIMASI

Mirbek OKENOV361

ULUPAMİR KIRGIZLARININ YAKIN TARİHİNE BİR BAKIŞ

Çetin PEKACAR365

TÜRKİYE İLE KIRGIZİSTAN ARASINDAKİ KÜLTÜREL İLİŞKİLER VE TÜRKSOY'UN İKİ ÜLKE İŞBİRLİĞİNE KATKILARI

Firat PURTAŞ / Ahat SALIHOV375

TÜRKİYE İLE KIRGIZİSTAN'IN EĞİTİM ALANINDA İŞBİRLİĞİ TEMELİNİN ATILMASI

Razak SAYDILKANOV379

TÜRKİYE'DEKİ KIRGIZİSTAN VE KIRGIZ KÜLTÜRÜ İLE İLGİLİ
AKADEMİK ÇALIŞMALARA VE TANITIM FAALİYETLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ

<i>Caşteğın TURGUNBAYER</i>	385
BUGÜNKÜ KIRGIZİSTAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ	
<i>Cıldız UZAKOVA</i>	391
BAĞIMSIZLIK SONRASI TÜRKİYE-KIRGIZİSTAN EKONOMİK VE SOSYAL İLİŞKİLERİ	
<i>Mehmet YÜCE</i>	395
I. ULUSLARARASI GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KIRGIZ-TÜRK İLİŞKİLERİ SEMPOZYUMU KAPANIŞ OTURUMU	411
I. ULUSLARARASI GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KIRGIZ-TÜRK İLİŞKİLERİ SEMPOZYUMU SONUÇ BİLDİRGESİ	421
KATILIMCI BİLGİLERİ.....	425

KRASNAYA REÇKA - ŞAMŞI BÖLGESİNDE İSKİT, GÖKTÜRK- TÜRGEŞ (RUNİK YAZILI) VE KARAHANLI KÜLTÜR ÇEVRESİNE AİT OKLAR-SİKKELER-ESERLER

*Mustafa KALKAN

Göç yolları üzerinde bulunan Tanrı Dağlarında M.Ö. 2000'lerden itibaren (kurganlarda ve yerleşim alanlarında) tespit edilen buluntular, bölgenin çok eski dönemlerden itibaren yaşam alanı olduğunu ortaya koyar. Özellikle Andronova kültür çevresi (M.Ö. 1700-1200) içinde yer alan bölgenin maden çağını yaşıyor olması sebebiyle, değerli silahlara sahip buluntuları barındırdığı ve Sokuluk'tan çıkan ok, mızrak, balta ve ayna gibi süs eşyalarının arkeolojik açıdan nadir örnekler olduğu görülür.¹ Bu tarihler, aynı zamanda “**altın çağı**” olarak bilinen “**hayvan üslubu**” sanatının en ince detaylara sahip olduğu ve nadir örneklerinin bulunduğu bir zaman dilimidir.² Şaheser olarak kabul edilen parçalar, Güney Sibirya, Doğu Avrupa, Tanrı Dağları ve Kazakistan bozkırlarında bulunmuş, bugün Ermitaj, British Museum ve diğer Avrupa müzelerini süslemiştir.

Bölgede bulunan eserler, kullanılan metaller-stilistik özellikleri itibariyle Sayan-Altay sahasıyla bağlar taşıdığını ve devam eden göçler sebebiyle hareketliliğin yaşandığını açıkça ortaya koyar. Bu dönemlerden itibaren Yenisey-Minusinsk-Sayan-Altay bölgesi ile sürekli temas devam etmiş, arkeolojik kazılar sırasında Güney Sibirya-Güney Moğolistan'da bulunan eserlerin aynısı Tanrı Dağları'nda da bulunmuştur. Bu buluntular, bazen metal farklılığı (bronz eserin ahşabının ya da altın eserin gümüşünün) göstermesine rağmen, yapım tekniği ve sanatsal özellikleriyle aynı ustanın elinden çıkmışçasına şaşkınlık yaratacak kadar büyük benzerlikler sergilemektedir.

Genellikle uzun yıllar süren kazılar ya da araştırmalar istenilen sonuçları verir ve çalışılan konuyla ilgili olarak nadir bilgilerin sonraki kuşaklara aktarıldığı zengin veriler elde edilir. Bazen de yıllar süren ve bir ömrün feda edildiği çalışmalar, arkeolojik açıdan beklenen buluntuları bağrında saklayarak size bağışlamaz. 16 yıldır devam eden etnik tarih çalışmalarımız süresince Kazakistan ve Kırgızistan'da resmi ya da gayri resmi birçok kazıya katıldık. Arkeologlarla, antropologlarla ve define avcıları ile birlikte kazı alanlarında insan iskeletlerini tararken hiç de umulmadık buluntularla karşılaştık. Oysaki uzun süre beylere ve soylulara ait kurganlarda ya da sıradan insanların defnedildiği küçük mezarlarda brakisefal ya da

* Yard. Doç.Dr., Karatekin Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹ Bernştam A.N., (1941). *Arheologičeskiy oçerk Severnoy Kirgizii*, Frunze: SNK KSSR, s. 115; Ögel B., (1991). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara, s. 24.

² Mokrinin V.P., (1986). *Po sledam proşlogo*, Frunze: Goskomizdat KSSR, s. 20-56.

mongoloid insan iskeletleri aramıştık. Ama İskit, Hun ve Göktürk dönemine ait çok az iskelet bulma şansına sahip olduk, hele İskit dönemine ait hiçbir iskelet örneği ile karşılaşmadık. Elimizde bulunan parçalar, define avcılarının bölgeyi çok iyi biliyor olmaları sebebiyle onlarla gitmeye başladığımız dönemlerde elde ettiğimiz buluntuların dışında, daha sonra da öğrendiğimiz bölgelere giderek kazılarda elde ettiğimiz eserlerden oluşmaktadır.

Arkeologlar-antropologlar ve define avcıları özellikle uçsuz bucaksız sahaların taranması problemini göz önünde bulundurarak son teknoloji ile donatılmış detektörlerle bu işlemin ilk sürecini devam ettirmektedirler. Detektörler yardımıyla mezar, kale, sur ya da eski yerleşim yerlerinde (örenlerde) bronz, altın ve gümüş türünden metallere yer yüzeyine yakın 1.50 cm-2.00 metre ya da 2.50 cm derinliklerde ulaşılmaktadır. Bu metallerin olduğu yerlerde büyük oranda insan cesetlerinin bulunduğu ya da bulunacağı noktasından hareketle kazılar gerçekleştirilmiştir. Mezarlarda yaptığımız kazılar sırasında ceset ararken umulmadık yerlerde birçok eser bulunmuştur. Kazıya katılmadığımız ama daha sonra bulunduğu alanı gördüğümüz, mezarın özelliklerini tespit ederek bölgede bulan definecilerden temin etme (satın alma ya da fotoğrafını çekme) yoluna gittiğimiz eserler de vardır.

Akli ve tecrübi metodlarla profesyonelleşmiş define avcıları birçok bölgede bu kalıntıları rahatlıkla tespit edebilmekte ve neredeyse kazıdıkları her yerde çeşitli eserler bulmaktadır. Bu kazıları yürütenler genellikle % 90 oranında Rus asıllı vatandaşlardır, bunlar arkeoloji eğitimi almış ya da zamanla bu işi öğrenmiş kişilerdir, diğerleri ise yerli vatandaşlardır. Rusların arkeoloji eğitimlerinin ve sanatsal açıdan kültür düzeylerinin yüksek olması sebebiyle 1991 yılından (bağımsızlık sonrasında) itibaren 20 yılı aşkın süredir bölgede kazıları devam ettirdikleri görülür.

Bu kazılar, kültürel açıdan yasal değildir ama hukuken suç unsuru oluşturduğunu ortaya koyan hiçbir kanuni düzenleme yoktur. Bağımsızlık sonrası dönemde de herhangi bir taslak hazırlanmamış ve uygulamaya konulmamıştır. Kazakistan ve Kırgızistan'daki bütün antik mağazalardan bu eserleri fatura karşılığında alabilir veya kültür bakanlığından alacağınız izin (çok nadir olmadığı sürece) belgesiyle yurt dışına çıkarabilirsiniz. Bu şekilde yapılan kazılar ve yurt dışına götürülen eserler modern dünyada, kültürel soygun olarak tanımlanmaktadır. Bizim ülkemizde 250 yıl boyunca Osmanlı Devleti döneminden itibaren aynı şekilde düzenli olarak kültürel açıdan soyulmuştur.

Krasnaya Reçka (eski adıyla Navekat), Bişkek şehrine 30 kilometre uzaklıktadır. Şamsi (Bişkek'e 110 kilometrelik mesafede) ve aynı kültür çevresi içinde yer alır. Bu bölgeler, çok eski dönemlerden beri önemli yerleşim merkezleridir. Coğrafi açıdan farklı ama kültürel saha itibarıyla aynı olan bu iki bölgenin dışında Talas, Celalabad, Oş, Özgen, Isık-Göl, Narın ve Karabalta şehirlerinde yerleşim merkezlerinin dışında, aynı döneme ait benzer eserlerde

tespit edilmiştir.³ Eserler yüzlerle, binlerle ifade edilebilecek kadar çok ve çeşitlidir. Kırgızistan'da Kazakistan'da adeta kazma vurulan her yerden tarih fişkırmakta ve bu bölgenin zenginliğini gözler önüne sermektedir.⁴

Kazılarda farklı dönemlere ait ok uçları, metal eserler ve sikkeler bulunmuştur. Kronolojik sürece göre hareket edeceğimiz için İskitlere ait oklar hakkında bilgi verirken sikkelere de değinmek zorunda kalacağız. Bu metodolojik hareket sebebiyle dinleyicilerimiz dikkatlerini devletler üzerine yoğunlaştırmaları gerekmektedir.

İlk kazı yerimiz Krasnaya reçka (Kızıl Nehir) bölgesidir, arkeolojik yayılım alanı olarak bugün adeta Bişkek şehrinin içine kadar ulaşan bir kazı bölgesidir. Isık-Göl yolu üzerinde yer alan yerleşim birimlerinde, Novopakrovka ve daha ileride yeni inşa edilen evlerin altında Göktürk, Türgeş (Türgiş, Türkeş), Karluk ve Tuhuslara ait oklar, kamalar ve sikkeler çıkmaktadır. Bu kazı yerinde ilk kez görülen eserlerin çıkması şaşkınlık yaratmıştır. Bölgede binlerce (onlarca kilo şeklinde) Türgeş, Tuhus sikkesinin bulunması artık sıradan bir durum haline geldiği için dikkat çekmemektedir. Bazen mezarlardan nadir eserler çıkmakta, bu da dikkatleri tekrar bölgeye yoğunlaştırmaktadır.

Bişkek merkezden Isık-Göl yoluna doğru yönelip Krasnaya reçka'dan ilerleyerek 35. kilometreye (İvanovka'ya 5 km kala) gelindiğinde sola doğru dönen yoldan ilerleyerek 4-5 km yol kat ettikten sonra hafif eğimli şehir kalıntısı gibi görünen harabelerin bulunduğu bölgeye ulaşılır. 1.50 cm-2 metre kadar derinlikte bulunan 2x2 genişliğinde bir mezar tespit edilmiştir. Bu mezarda yapılan kazı sırasında bazı eserlerin ve paraların üzerinde yanık izleri görülmüştür. Mezarın içinde bulunan eşyaların çoğu da yanmıştır. Ceset sağlam bir şekilde bulunmuş, etrafında ise keramikten yapılmış çeşitli kap kacakla karşılaşmıştır.

Keramiklerin, yüzüklerin, sikkelerin ve diğer eşyaların dikkatli bir şekilde tetkikinden sonra II. Göktürk (Kutluk) Kağanlığı dönemine denk gelen runik yazılı sikkelerin yer aldığı bir mezar olduğu görülecektir. Ya da Göktürklerin batı kanadını teşkil eden On oklara (On cebelü el)⁵ ait olabileceği gibi Göktürlere tabiiyet arz eden Türgeş mezarı olma ihtimalide vardır. Mezarda bulunan kadın cesedinin kolları, göğsüne doğru birleştirilmiştir. Ceset üzerinde herhangi bir darbe ya da kemikler üzerinde kesici ize rastlanmamıştır.

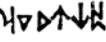

³ Rımbekova, N. (2000). *İstoriko-kulturnie pamyatniki Priissikkulya*, Bişkek: İlim, s. 10-19.

⁴ Aşık, A. (2006). *Kırgızistan'daki Kazı Bölgeleri ve Bu Kazıların Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Master Tezi, Bişkek, s. 15.

⁵ Karayev, Ö. (2008). *Türkler ve Kağanlıkları*, Akt: M. Kalkan, İstanbul, s. 42.

Runik yazılı yüzüğün altında yer alan koç damgalı yüzüğün çapı 23 mm, ağırlığı 4.7829 gr, runik yazılı yüzüğün çapı 22. 5 mm, ağırlığı ise 3. 2595 gr'dır.

Ceset genç bir kadına aittir (boy 1.70 cm civarındadır), elindeki yüzüklerden biri stilistik açıdan Türgeş-Arslanid Hanedanı mensuplarına ait özellikler taşımaktadır. Runik yazılı ve üzerinde (|^M | M |^M | M) harflerinin yer aldığı yüzükse ilginç bir tasarıma ve yazım usulüne sahiptir. Yüzük evlilik parmağı olarak tanımladığımız parmağa takılıdır, ikinci yüzük ise diğer eldeki dördüncü parmağa (evlilik parmağına) takılıdır. Yüzüğün üstüne yazılan yazıların dışında parmağın her iki yanına da denk gelecek şekilde ok işaretinden oluşan (   ) harfi işlenmiştir. Yuvarlak çember formunda, üst kaş dikdörtgen şeklinde işlenmiştir, yazılar silik de olsa okunabilmektedir. Yazının daha detaylı bir şekilde çözümü için runik yazı uzmanlarının konu ile ilgili okumalar yapması gerekecektir.

Bu yazıların damga olarak hangi boya ait olduğunun ortaya konulabilmesi için ölen bayanın ya da nişanlısı-eşinin adının yazılı olduğu metnin okunması gerekir. Bu konu, benzeri bir yüzükle karşılaşan ya da saha üzerinde çalışan runik yazı uzmanlarının çözebileceği bir problem gibi görünmektedir.

Cesedin diğer elindeki yüzükse Yedisu-Çu sahasına has stilistik özellik taşıyan bir yüzüktür. Yüzükte koçbaşı şeklinde yapılmış dört yönde aynı figürün işlendiği merkezin çembere alındığı bir süsleme mevcuttur. Bu koçbaşı işareti bir boya mensubiyeti bildiren damga şeklinde ya da güzel bir görünüm vermek amacıyla figür görünümüyle de kullanılmış olabilir. Mezarda, yakın yerleşim alanında bulunan 13 Arslanı ve 31 Türgeş sikkesi bölgenin ne kadar zengin olduğunu gösteriyor olması açısından önemlidir. Yine aynı bölgede 20 Tuhus sikkesinin de bulunması, buranın bir başkent, önemli bir ticaret ya da dini merkez olarak kullanıldığı düşüncesini sağlamlaştırmaktadır. Bölgede ve şehir kalıntıları üzerinde yapılan çalışmalarla 1960'lı yıllarda L. Zyablin daha sonra da Goryaçeva bunu büyük bir ölçüde ispatlamıştır.⁶

⁶ Zyablin, L., (1961). *Vtoroy buddiyskiy hram ak-beşimskogo gorodişça*, Frunze: İzdatelstvo AN Kirgizskoy SSR, s. 44-45.

Runik “R” yazılı düğmenin yüksekliği 14 mm, genişliği 14 mm, ağırlığı ise 3.3267 gr’dır.

Mezarda çürümüş elbisenin düğmeleri üzerindeki yazılar dikkatimizi çekmemiş, trilon ile temizlik yapıldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Bu düğmeler, başka yerlerde erkek mezarlarında görülürken burada bir kadın mezarında çıkması ilginçtir. Bu erkek düğmelerinin dikkatli incelenmesi sonucunda Υ R harfi ile karşılaşılr. Bu harfin aşağıya doğru inen kanatlarına dikkat edildiğinde Talas runiğine benzediği görülecektir.⁷ Bu da yazının Tanrı Dağları sahasında bulunan Talas runikleriyle aynı stilde yazıldığını açıkça göstermektedir. Yenisey runiği ile Orhun runiği arasında belirgin çizim farklılıklarının olması rahatlıkla Talas runiğini ayırma şansı doğurmaktadır.

Kaşının üzeri yazılı ortadaki yüzükle, kenarlarda yer alan runik damgalı düğmeler.

Bu da runik yazının diğer bulunan sikkelerdeki şekliyle bölgede yoğun olarak kullanıldığına işaret olarak kabul edilebilir. Mezarda yine aynı stilde yapılmış yüksekliği 14.5 mm, genişliği 14 mm, ağırlığı 2.9732 gr olan başka düğmeler de bulunmuştur. Ama cesedin üzerinde herhangi bir elbise ya da giysi

⁷ Batmanov, İ. A., (1959). *Yazık eniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti*, Frunze: İz. AN KSSR, s. 17.

kalıntısına rastlanılmamıştır. Aynı zamanda sikkelerde görülen Sogd yazısı, İran soylu toplulukların yakın coğrafi alan içinde yer alan Fergana ve Tarım vadisinde bulduklarını ve bu yazının da yoğun bir kullanım alanına sahip olduğunu açıkça ortaya koyar. Bu topluluklar, aynı zamanda İpek Yolu ve ticaret yollarının geçiş güzergâhları üzerinde yer alan şehirlerde meskûndurlar. Göktürkler, Türgeşler, Karluklar ve diğer Türk kavimleriyle aynı bölgede yaşamış ve ticari koloni şehirleri kurmuşlardır.⁸ Bunların en önemlilerinden biri de Krasnaya Reçka'dır. Sikkelerde ve diğer metinlerde runik yazılarla beraber Sogd yazısının da görülmesi bunun işaretidir.

Yine aynı mezarlardan (Krasnaya Reçka) çıkan altın kaplamalı bir kemer tokası şaşkınlık verecek düzeyde ince bir süsleme sanatı ve hayvan üslubunun nadir özelliklerini gösteriyor olması ile diğerlerinden ayrılır. Aynı eserin devamı olan parçalar da ilginçtir, altın kaplamayla süslenmiş kuşlar resmedilmiştir.

Yüksekliği 33 mm, genişliği 33 mm, ağırlığı 24.3719 gr'dır.

İskit sanatı ve savaş aletlerinin yayılım bölgeleri Güney Sibirya'ya, Moğolistan'a, Yedisu sahasına, Kazakistan bozkırlarına, Urallara ve Doğu Avrupa'ya kadar uzanır. Hatta M.Ö. VII-VI yüzyıllarda Mezopotamya, Suriye

⁸ Hudyakov, Yu. S., (2007). *Drevnetyurkskiy kulturniy fenomen v Tsentalnoy Azii*, Novosibirsk: NGU., s. 33, 75.

ve Mısır'daki yerleşim yerlerinde, kent surlarında bronzdan İskit tipi ok uçları ve silahlar bulunmuştur.⁹

İskitler, sadece hayvan üslubunun ortaya koyduğu sanat eserleri ve savaş teknolojileri ile değil, aynı zamanda yerleşik kavimlerle iç içe yaşıyor olmaları ve Romalılarla ticari ilişki kurdukları için erken dönemlerden itibaren para kullanıyorlardı.

Melyukova, bu dönemde kullanılan ilk İskit paralarının M.Ö. 200'lerde Sikilirus tarafından bir Yunan şehri olan Olbia'da darp ettirildiğini belirtmektedir. Para bastırmadaki amacın da inşa ettirdikleri donanmayla tarım ürünlerini Akdeniz pazarlarına ulaştırmak ve bu yerleşik halklarla ticari ilişkiler kurmak olduğu özellikle dile getirilmektedir.¹⁰ Karakol ve Talas sahasında bulunan İskit sikkeleri de ilginçtir, aynı sikkeden birden fazla bulunmuştur. Tespit ettiğimiz sikkenin benzerleri Bışkek'teki bazı nümizmatlarda da görülmüştür.

M.Ö 118'lerden itibaren Han sülalesine ait sikkelerin Yedisu ve Tanrı Dağları sahasında kullanılmaya başlaması dikkat çekerken, diğer taraftan İndo-İskitlere ait Yunan yazılı sikkelerin ticari hayat içinde kral I. Azes ve kral Azilises döneminde (M.Ö. 57-35) görülmesi ise şaşırtıcıdır. Bu da İskitlerin direk ya da dolaylı olarak ticari hayata dâhil-müdahil olduklarını göstermektedir. Her ne kadar yazı dilini kullanmıyorlarsa da Yunanca sikke darbettirmeleri de bunun delili olarak görülebilir.¹¹

İskit Sikkeleri

Bronz İskit sikkesi çapı 23.5 mm, ağırlığı 7.7288 gr. Kurganlarda ele geçen sikke üzerinde İskit kralının atı ve elindeki bürküt-kartal ile ava gidişi ve Herkül'ün taşın üzerinde oturduğu resmediliyor.

⁹ Melyukova, A.İ. (2009). *İskitler ve Sarmatlar*, Çev. A. Şenel, Der. D. Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul, s.144.

¹⁰ Melyukova, A.İ., *a.g.m.*, s.144.

¹¹ Melyukova, A. İ., *a.g.m.*, s. 155.

Bölgede bulunmuş ve anlatılacak o kadar çok eser vardır ki asıl konumuzu teşkil eden oklara geçmediğimiz takdirde 10-15 dakikalık sürenin yetmesi mümkün değildir.

Bronzdan yapılmış ilk (proto-tip) M.Ö. VI-V asra ait İskit ok örneği. Yüksekliği 96 mm, genişliği 18.5 mm, ağırlığı 8.5086 gr'dır.

M.Ö. III-II-M.S. VI-VII. yüzyıllara ait gelişmiş bronz İskit, Hun ok örnekleri.

Yüksekliği 37 mm, genişliği 8 mm, ağırlığı 3.6245 gr. Yüksekliği 29.5 mm, genişliği 10.8 mm, ağırlığı 5.5372 gr. Yüksekliği 40.5 mm, genişliği 12.8 mm, ağırlığı 4.2787 gr'dır.

Yukarıdaki oklar, Yu.S.Hudyakov tarafından tiplerine ve kullanım alanlarına göre tasnif edilmiş, kazılarda bulduğumuz tiplerden ilki Taştık oku, ikincisi Hun oku, üçüncüsü Moğolistan-Baykal ardı tipi şeklinde tanımlanmıştır.¹² Bu tanımlamalar kazılarda bulunan binlerce ok esas alınarak yapılmış ve tablolar halinde buluntu yerlerine göre tasnif edilmiştir.

¹² Hudyakov, Yu. S., (1986). *Voorujenie srednevekovih kočevnikov Yujnoy Sibiri i Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk: İzdatelstvo Nauka, s. 40-41,69, 93,105.

İskitlere-Hunlara ait farklı stillerle yapılmış oklar.

Yüksekliği 34.4 mm, genişliği 9.8 mm, ağırlığı 4.8536 gr; Yüksekliği 42.3 mm, genişliği 13 mm, ağırlığı 6.9833 gr; Yüksekliği 46.2 mm, genişliği 16.5 mm, ağırlığı 8.0367 gr'dır.

Hudyakov, kazılarda tespit ettiğimiz ilk ok türünü Priob (Ob kıyısının yanında) türüne yakın, ikincisini Baykalar'dı, üçüncüsünü ise Moğolistan tipi olarak adlandırmıştır.¹³ Bu oklardan ilki tipik İskit oku özelliği taşımaktadır, demir ve bronz alaşımıdır.

Bölgede yapılan kazılarda İskitlere ait olan ve ele geçirilen silah (bronz, demir ve bakır ok uçları), sikke ve diğer materyallerin bazıları bugüne kadar tespit edilmiş ve yayınlanmış değildir. Önemli bir kısmı ise Tanrı dağları sahasında bu konularda uzman olan Garyaçeva, Tabaldiyev,¹⁴ Kamışev, Taşbayeva ve diğer uzmanlar tarafından yayınlanmış ve detaylarıyla ilim dünyasına kazandırılmıştır.¹⁵ Yine kazı yaptığımız kültür çevresi içinde Bernştam'ın 1940'lardaki kazılarında yukarıda resimleri verilen İskit oklarının M.Ö. VII-IV. asra tarihlenen örnekleri de tespit edilmiştir.¹⁶

Oklar ve savaş aletleri üzerine otorite olarak kabul edilen Prof. Dr. Y. Hudyakov, Yenisey-Minusinsk, Altay ve Sibir sahasında uzun yıllar süren çalışmalar sonucunda değerli eserler tespit etmiştir. Hudyakov'un İskit, Hun, Kırgız ve Göktürk tarihine kazandırdığı eserler, Türklerin savaş sanatı ve

¹³ Hudyakov Yu. S., (1986). *Voorujenie srednevekovih kočevnikov Yujnoy Sibiri i Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk: İzdatelstvo Nauka, s. 40-41, 69, 93, 105.

¹⁴ Tabaldiyev K. Ş., (2011). *Drevnie pamyatniki Tyan-Şanya*, Bişkek: Universitet Tsentralnoy Azii, s. 51, 79.

¹⁵ Hudyakov Yu. S., (2007). *Voorujenie i voyennoe delo kočevnikov Sibiri i Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk: NGU., s. 47-57.

¹⁶ Bernştam A. N., (1943). *İstoriko-kulturnoe proşloe Severnoy Kirgizii po Bol'şomu Çuyskomu Kanalu*, Frunze: AN. KSSR, s. 53-55.

kullandıkları silahların bazı özelliklerini yeniden gözden geçirmemiz gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kazılarda ele geçirdiği oklar, mızraklar, zırhlar, at koşum takımları ve diğer eserler adeta şaheser olarak nitelendirilebilecek kadar değerli ve çok sayıdadır.¹⁷ Son yıllarda ulaşılan materyaller, askerlik tarihimize-kültür hayatımıza açısından büyük öneme sahiptir ve askerlik tarihine önemli katkılar sağlamıştır.

Aşağıda resimleri verilen okların benzerleri ve stilistik özellikleri ile aynı olan oklar, Göktürk Kağanlığı'nın doğu kanadında Yu.S. Hudyakov tarafından bulunmuş ve yüzlerce örneği yayınlanmıştır.¹⁸ Bu oklar, Göktürk Kağanlığı'nın yayılım alanlarını da gösteriyor olması açısından önemlidir. Okların yapımında kullanılan metaller sert alaşımlardan ve bronz-demir karışımından oluşturulduğu için tesirleri itibariyle bu dönemde tercih edilen silahlardır.

Özellikle zırhların kullanılmaya başlandığı dönemden itibaren kemikten okların terk edilerek bu oklar kullanılmaya başlanmıştır. Lak plakalardan sertleştirilmiş demir zırhları kullanan askerler hariç (genellikle bu tür zırhları giyenler süvarilerdir) diğer askerlerin zırhları üzerinde önemli tesirler yaratan bu oklar, çok geniş bir yayılım alanına dağılmışlardır. Özellikle örme zırhlar üzerinde rahatlıkla tesir oluşturabilen mevcut oklar en yaygın şekilde kullanılan silahlar arasında bilinir. Her ok, süvarilerin örme zırhlar üzerinde bıraktığı delme ve deforme etme etkisini yaratmadığı için özel oklar imal edilmiştir.

Lak plaklardan yapılan zırhları delmesi için kullanılan oklar ise farklıdır ve bu oklar zırhları delebilecek sertliğe sahip metallerden imal edilmişlerdir. Aynı oklarda kullanılan metaller farklı ameliyelerden geçirilerek, metallerin karışımından yine farklı tekniklerle sertleştirilmiş oklar elde edilmiştir.

¹⁷ Hudyakov Yu. S., (1986). *Voorujenie srednevekovih kočevnikov Yujnoy Sibiri i Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk: İzdatelstvo Nauka, s. 32-33.

¹⁸ Hudyakov Yu. S., (2007). *Drevnetyurkskiy kulturny fonomen v Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk: NGU., s. 94-95.

Hunlara, Göktürlere, Türgişlere ait oklar.

Yüksekliği 64.5 mm, genişliği 12.7 mm, ağırlığı 5.5711 gr; Yüksekliği 41.5 mm, genişliği 10 mm, ağırlığı 5.1953 gr; Yüksekliği 41.5 mm, genişliği 10 mm, ağı. 5.1953 gr; Yüksekliği 39 mm, genişliği 7 mm, ağırlığı 4.3269 gr'dır.

Hudyakov, kazılarda tespit ettiğimiz ilk ok türünü Kökelskiy tipi, ikincisi ise eserlerinde tespit edilemeyen Göktürk dönemine ait, üçüncüsünü ise Tuva tipi olarak adlandırmıştır.¹⁹ Bu tür ve tip ok tanımlamaları Hudyakov'un tablolarına dayalı olarak yapılmıştır.

Her iki yerleşim alanı da M.S. VI. yüzyıldan itibaren Göktürklerin batı kanadını teşkil eden önemli bir yerleşim olarak görülmektedir. Aynı zamanda bölgenin Göktürklerin batı kanadını oluşturan kavimler arasında yer alan Karluklar ve Türgişler'inde yaşam alanı içinde kaldığı bilinmektedir. Aynı kültür çevresine ait çok sayıda yeni kurgan bulunmuştur. Şamşı bölgesinde az kabul edilse bile Türgiş ve Arslani sikkeleri de mevcuttur. Sikkelere 1.50 cm derinlikte bulunan cesetlerin yanında rastlanmış, bir kısmı da harabe görünümüne sahip yerleşim alanlarında tespit edilmiştir. Sikkelerin detayına (hangi bölgede, kaç adet vd. özelliklerine) sayılarına ve diğer ayrıntılarına girmek için süremiz yeterli olmadığından en nadir örnekleri gösterip okunuşlarını vererek konuyu sınırlandırmaya çalışacağız.

Beş ayrı tipte darbedilmiş olan Arslani sikkeleri oldukça profesyonel olarak işlenmiştir, gerek ağırlıklarının ortalama özellikleri, gerekse kullanılan metallere farklı dönemlerde aynı kalitede işlenmesi, bunların iyi ustaların ellerinden çıkan sikkeler olduklarını göstermektedir. Sonraki döneme ait

¹⁹ Hudyakov Yu. S., (1986). *Voorujenie srednevekovih kočevnikov Yujnoy Sibiri i Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk: İzdatelstvo Nauka, s. 40-41, 69, 75, 93, 105.

sikkelerde de ağırlık, boyut ve metal kalitesi korunmuştur. Sikkelerin bir tarafı runik yazıyla, diğer tarafı ise net bir şekilde okunabilen Sogd yazısı ile darbedilmiştir.

İnal Tegin Fan (Kağan) Arslan Bilge Kağan

Bronz ve bakırdan darbedilmiş Arslani sikkeleri.

Çapı 23 mm, ağırlığı 4.7827 gr; Çapı 24.2 mm, ağırlığı 5.4515 gr'dır.

Sogd alfabesiyle 'rsl'n kwyl 'yrkyn yani 'Arslan kul-yirkin', diğer tarafına ise runik yazıyla R, Latin alfabesiyle M, sol tarafına ise At damgası darbedilmiştir.

Arslan Bilge Kağan Arslan Bilge Kağan

Arslani sikkeleri

Çapı 21 mm, ağırlığı 3.1966 gr; Çapı 21 mm, ağırlığı 4.2662 gr'dır.

Arslani Sikkeleri

Çapı 18.5 mm, ağırlığı 2.1387 gr'dır.

Sogd efsanesi Byy twrkys γ'γ'n pny' yani Türgis Fanı (Kağanı), sikkenin diğer tarafında runik damgasıyla R harfi vardır.

Yedi ayrı tipte darbedilmiş olan TÜRGEŞ sikkelerinin ilk tipleri ilgi çekici özellikler taşır. Ağırlıkları itibariyle de bu bölgede ilk para tipleri olarak kabul edilir. Bulunduğu yerler ise Şamsı bölgesi ve Krasnaya Reçka ile Karabalta şehirlerinin çevresinde yer alan eski yerleşim alanlarıdır. Bu sikkelerin ön ya da arka taraflarında herhangi bir yazı ya da damga mevcut değildir.

İlk tip olarak bilinen, farklı şekil ve boyutlarda darbedilen TÜRGEŞ sikkeleri.

Çapı 9.5 mm, ağırlığı 0.3646 gr; Çapı 11 mm, ağırlığı 0.5964 gr; Çapı 15 mm, ağırlığı 1.0145 gr;

Çapı 13 mm, ağırlığı 0.7575 gr'dır.

Çapı 24.5 mm, ağırlığı 5.9774 gr; Çapı 16.5 mm, ağırlığı 1.1513 gr'dır.

Sogd alfabesiyle βγγ twrkys γ'γ'n pny yazılmış ve diğer tarafında TÜRGEŞ damgası darbedilmiştir.

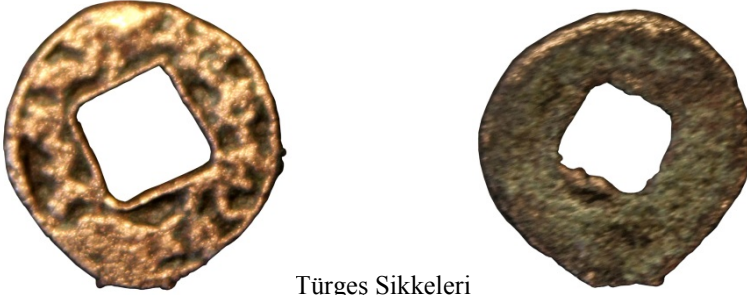

Çapı 20.5 mm, ağırlığı 1.8895 gr; Çapı 18.5 mm, ağırlığı 1.5700 gr'dır.

Sogd destanı “ βγγ twrkys γ'γ'n pny”.

Çapı 13.5 mm, ağırlığı 0.5179 gr; Çapı 17 mm, ağırlığı 1.2518 gr'dır.

Türgeş Sikkeleri

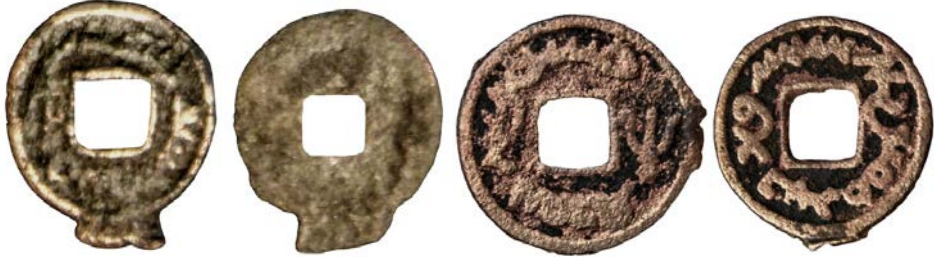
Çapı 16 mm, ağırlığı 1.0323 gr'dır.

Aynı bölgede, farklı mezarlarda ve eski yerleşim birimlerinde yaklaşık benzeri derinliklerde bulunan sikkeler arasında en çok ilgi çeken diğer sikkelerse Tuhuslara aittir. Tuhusların kökeni meselesi bugüne kadar tam olarak açıklığa kavuşturulmuş değildir. F. Sümer'e göre Karluk ya da Karlukların boy birliği içinde yer alan kavimler arasındadırlar. Suyab, Biglilig, Ükeş, Lazine, Farikiye şehirleri bölgesinde İli, Çu ve Talas nehirleri arasında yaşamışlardır.

Sikkelerinde ve ele geçen diğer materyallerde Sogd yazısını kullanıyor olmaları İran-Pers soylu bir kavim olabileceği ihtimalini göstermektedir. Ama sikkelerin üzerindeki yazıların bazı Türk boylarının kullandıkları damgalara işaret ediyor olması yönüyle de Tuhusların Dokuz Oğuzlarla bir akrabalık bağının olabileceği gerçeğini de düşündürüyor. Kaşgarlı'da *Tuhus*, Hududü'l Alem'de ve Mervezi'de *Tuhsi* olarak geçen bu kelime Türkçe telaffuz edildiğinde *Toksı* şeklinde söylenir.²⁰ Orta Asya'da bilinen en küçük paraları (ağırlıkları en az olan ve yazının bulunduğu sikkeler) kullanıyor olmaları itibarıyla meskûkât tarihi açısından Tuhus paralarının ilk olma özelliği vardır. Kazılarda ve bölgede yüzlerce Tuhus sikkesi bulunmuştur, birkaç farklı tipte kısaca örnekler üzerinde durulacaktır. Tuhusların sikkelerinin okunması ve yeni bulunan türlerle sık sık karşılaştırılması meselesi nümizmatları her geçen gün yeni buluşlara yönlendirmektedir. Bulduğumuz Tuhus sikkeleri arasında farklı tipte olan ama okunamayan bazı örnekler de mevcuttur.

²⁰ Sümer, F. (1999). *Oğuzlar-Türkmenler*, Aşgabat: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 60-61.

Tuhus sikkelerinde görülen Ψ şeklindeki damga K. Tabaldiyev tarafından Koçkor vadisinde taşların üzerinde bulunmuştur. Aynı damga Tuhuslar tarafından boy ya da devlet sembolü olarak kullanılmış ve sikkelere darbedilmiştir.²¹Tuhus sikkeleri üzerine Kırgızistan'da A.M. Kamışev ve V.G. Koşevar çalışmaktadır, bu ilim adamlarının tespit ettikleri birçok yeni tür ve tip, adı bilinmeyen kağanların ya da beğlerin Tuhus tarihindeki yerini almasını sağlamaktadır.²² Özellikle Krasnaya Reçka ve Karakol bölgesinde yürütülen saha taramalarında Tuhus sikkeleri kilo kilo bulunmaktadır. Talas şehri ve Taraz bölgesi de Tuhus sikkelerinin farklı tip, boyut ve ağırlıkta bolca görüldüğü yerlerdir.

Türgeş Kağan Fan

Çapı 13 mm, ağırlığı 0.7320 gr; Çapı 19 mm, ağırlığı 1.3611 gr'dır.

Türgeş Kağan Fan

Çapı 16 mm, ağırlığı 1.1585 gr; Çapı 16 mm, ağırlığı 0.9226 gr'dır.

²¹ Tabaldiyev, K. Ş., (2011). *Drevnie pamyatniki Tyan'-Şanya*. Bişkek: Universitet Tsentralnoy Azii, s. 115.

²² Kamışev, A. M., (1999). "Moneti Kitaya iz Kırgızstana", *Numizmatika Tsentralnoy Azii*, V. IV, Taşkent, s. 57-65; Koşevar, V. G., (2006). "VII.-XII. Yüzyıllar Arası Yedisu Vadisindeki Ticari İlişkiler Hakkında Yeni Nümizmatik Belgeler II", Çev. C. Buyar, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16. Bişkek, s. 79-88.

Tuhus Sikkesi

Türgeş Kağan Fan

Çapı 19 mm, ağırlığı 2.1193 gr'dır.

Sikkenin bir yüzeyinde $\text{tywss } \gamma\omega\beta\omega$ (Tuhus beği ve trident damga), diğer tarafında

$\beta\gamma\gamma \text{ twrkys } \gamma'\gamma'n \text{ pny}$ (Türgeş kağanın parası) yazılıdır.

Karluk sikkesi ise Talas sahasında bulunmuştur ve Kırgızistan'da bulunan birkaç sikkeden biridir. Genellikle Özbekistan'da görülen bu sikkenin Kırgızistan sınırlarında görülmesi, buraların Karlukların ticari ya da askeri hâkimiyet alanı içinde yer alabileceği ihtimalini doğurmaktadır. Ya da Sogd kökenli tüccarlar vasıtasıyla bölgede önemli bir değişim ve satın alma değerine sahip para birimi olarak kullanılmıştır. Karlukların Güney Kazakistan (Çimkent, Taraz ve Talas sahasına) sahip oldukları ve Güney Kırgızistan bölgesinde askeri yönden etkin oldukları bilinmektedir.²³

Karluklar, Türgeşler'den sonra bölgenin kontrolünü sağlayarak Türk boylarını bir birlik altında toplamış ve Tang Hanedanı'na karşı uzun süre mücadele etmişlerdir. Son olarak da Talas savaşında Arapların yanında yer almaları sayesinde Orta Asya'nın kaderini değiştirmiş ve bölgeyi Çin işgalinden kurtarmışlardır.

Karluk Sikkesi

Karluk Kağan Köbek (Kebek)

Çapı 19.5 mm, ağırlığı 1.9117 gr'dır. $\text{kwp-}'k \text{ xwt}'w$ (ilk kelime $\text{pwp-}'k$ olabilir) Kağan Köbäk (?), diğer tarafında $\beta\gamma\gamma \text{ xr}'lw\gamma \text{ x}'\gamma'n \text{ pny}$ Karluk (Karaluk) Kağanının parası yazılıdır (A. M. Kamişev, www.zeno ru).

²³ Karayev, Ö. (2008). *Türkler ve Kağanlıkları*, Akt: M. Kalkan, İstanbul: Bilge Kültür ve Sanat Yayınları, s. 48, 55, 58, 96.

Diğer sikkelerin benzer örnekleri bölgede bol miktarda bulunmuş ve yayınlanmış olmasına rağmen nadir görülen Karluk sikkesi, Arslani sikkeleri ve bugüne kadar hiç bulunmamış olan bir adet Harezmi sikkesi ele geçirilmiştir. Sikke 2005 yılında Zeno Ru'da yayınlanmıştır, tesadüf eseri bu sikke bölgedeki taramalarımız sırasında bir define avcısında görülmüş ve satın alınmıştır. Eserin bugüne kadar dünyada bir benzeri tespit edilemediği için nümizmatlar arasında şaşkınlık yaratmış, madalyon şeklinde kullanıldığı, para şeklinde darbedilmediği ya da bugüne kadar örneği görülmediği için sahte olabilme ihtimali üzerinde durulmuştur. Eser, karbon tahlili yapılmak üzere yurt dışına gönderilmiştir. Karbon tahlili sikkenin tarihinin tespitini sağladığı için sahte ya da gerçek olup olmadığı anlaşılacaktır. Eser gerçek çıktığı takdirde Harezmi kralları arasına Artramush girmiş olacaktır. Bu eserin diğer yüzünde görülen süslemenin Kral Vasamar'ın sikkeleri ile aynı özellikler gösteriyor olması da kralın Vasamar sonrası dönemde tahta geçmiş olma ihtimalini beraberinde getirecektir. Böylece az sayıda kralı tespit edilebilen Harezmi krallarından biri daha öğrenilebilecektir.

Sikke giyimiyle tipik şekilde resmedilmiş bir İskit kralına benzemektedir ve kral sikkenin diğer tarafında atıyla ava gitmektedir. İskitlere olan giyim ve yüz benzerliği şaşırtıcıdır. Ava gitme sahnesi M.S. III.-IV. yüzyıl Harezmi sikkelerinde tipik bir tasvirdir ve çok sayıda sikkede tespit edilmiştir ama paranın ön yüzünde bu şekilde kralın yüzünü tasvir eden sikke yoktur. Paranın hem ön yüzünde hem de arka yüzünde Sogd yazısı ya da eski Pehlevi diliyle karışık runik işaret (S damga ve yay) ve sembollerden oluşan bir kompozisyon mevcuttur.

Harezmi Sikkesi

Kaliteli gümüşten darbedilmiş çapı 29, 5 mm, ağırlığı 5, 6216 gr olan sikke.

Vainberg B1 IV'de gümüş S damgalı Kral Artramush (wrtmws MLK'). Fakat bu para ilginçtir, kralın şapkalı görünümü çok ilkel bir imaja sahiptir, atın sadece iki bacağı görünmektedir. Arka tarafında ise Kral Vasamar at üzerinde kartalla avlanmaktadır (www.zeno.ru).

Moğollar ve Karahanlılar dönemine ait olan oklar teknolojik açıdan tetkik edildiğinde ve kullanılan metallerin özellikleri dikkatle ele alındığında önemli farklılıkların olduğu görülür. Aynı dönemde kullanılan Karahanlı oklarının yapım teknikleri ve kullanılan malzemenin metal türünden kalitesinin

oldukça düşük olması sebebiyle uzak mesafelerde tesir itibariyle zayıf olduğu yapılan testlerde anlaşılmıştır. Karahanlılara ait diğer oklar incelendiğinde (bölgede çok sayıda mevcuttur) bakır, bronz alaşımı ya da demirden yapıldıkları görülecektir. Kamışev ve diğer akademisyenlerde gördüğümüz Karahanlı okları, küçük boyutta oklardır.

Bu okların yaya askerler ve zırhsız askerler için kullanılmış olma ihtimali söz konusudur. Mezarlarda cesetlerin üzerinden çıkan oklar, kullanıldıkları kamış ve ağaç parçalarının çürümüş olması sebebiyle, bütün itibariyle incelenememiştir. Küçük ve hafif metallerden yapılan okların daha uzun mesafelere ulaşma şansı mevcuttur ama tesir itibariyle zayıf oldukları düşünülmektedir. Mesafenin uzamasının okun tesiri üzerinde olumsuz etki oluşturacağı takdir edildiğinde zırhsız askerler için kullanılma ihtimali daha mantıklı görünmektedir.

Kazılarımız sırasında Şamşı'da bulunan ve XIII. yüzyıla tarihlenen okların (farklı iki tür) aynılarının Alay bölgesinde K. Tabaldiyev tarafından bulunduğu görülmektedir. Tabaldiyev'in bulduğu bu okların farklı türleri çalışmasında yayınlanmıştır, kullanılan malzeme ve teknik itibariyle bu okların oldukça gelişmiş türler olduğu anlaşılmaktadır.²⁴

Moğol Okları

Karahanlı Okları

Yüksekliği 126.5 mm, genişliği 44.5 mm, ağırlığı 26.3930 gr; Yüksekliği 115 mm, genişliği 12.5 mm, ağırlığı 13.6454 gr; Yüksekliği 24.5 mm, genişliği 18 mm, ağırlığı 3.1097 gr; Yüksekliği 34 mm, genişliği 12.3 mm, ağırlığı 3.8746 gr'dır.

²⁴ Tabaldiyev, K. Ş. (2011). *Drevnie pamyatniki Tyan'-Şanya*. Bişkek: Universitet Tsentralnoy Azii, s. 170-183.

Moğol devrine ait olan üstteki iki ok tipi Yu.S. Hudyakov tarafından Tabata'da tespit edilmiş ve XIII. asra tarihlenmiştir. Buldukları yerlerin adıyla ilkinin Teren-Terben Jol, Üst Terben, Kongure, ikincisini Terben Yol şeklinde adlandırmıştır.²⁵ Bazı örnekleri yukarıda stilistik özellikleriyle verilen oklar, savaş sanatı açısından aynı bölgede bulunan diğer kültürlere ait örneklerle karşılaştırıldığında farklar ortaya çıkar. Özellikle Moğol oklarının metal kalitesi ve iriliği göz önünde tutulduğunda, diğer oklara ezici bir üstünlük tesis ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Ağır metalden yapılmış okların kısa mesafede gerçekleştirilecek atışlar için kullanıldığı bilinmektedir. Geniş açılı şekilde yapılmış olan Moğol oku bir atın cesedi üzerinde, diğeri ise aynı bölgede başka bir insan iskeleti üzerinde bulunmuştur.

Bu da Moğolların savaş esnasında süvarilerin hareket kapasitesini ortadan kaldırmak için özellikle Karahanlıların atlarını vurduklarını göstermektedir. Benzeri ceset örneklerinde görülen aynı durumdan hareketle bu sonuca ulaşılmıştır. Savaşın yazılı olmayan etik kuralları içinde muharebe esnasında düşmanın atının vurulması normal olarak görülmemektedir ama savaşta hiçbir kural tanımayan Karakitay ya da Moğol askerlerinin bu kurala uyup uymadıkları sorusu şüphe doğurmaktadır.

Belirli eserlerden hareketle gerçekleştirilen tespitler, Türklere ait silahların özelliklerini ve savaş sanatının gelişim seyrini ortaya koyması açısından önemlidir.

* Tebliğde sunumu yapılan eserler (yüzük, düğme, kemer tokası ve diğer sikkeler) ilk kez yayımlanmıştır, daha önce herhangi bir ilmi eserde neşredilmemiştir.

Kaynaklar

- Aşık, A. (2006). *Kırgızistan'daki Kazı Bölgeleri ve Bu Kazıların Değerlendirilmesi*, Danışman: Prof. Dr. K. Tabaldiyev, Yayınlanmamış Mastır Tezi, Bişkek: Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Batmanov, İ.A. (1959). *Yazık eniseyskih pamyatnikov drevnetyurkskoy pis'mennosti*. Frunze: İz. AN KSSR.
- Bernştam, A.N. (1943). *İstoriko-kul'turnoe proşloe Severnoy Kirgizii po Bolşomu Çuyskomu Kanalu*, Frunze: AN. KSSR.
- Bernştam, A.N. (1941). *Arheologičeskiy oçerk Severnoy Kirgizii*, Frunze: SNK KSSR.
- Hudyakov, Yu. S., (1982). *Kırgızı na Tibete*, Novosibirsk: İzdatelstvo Nauka.

²⁵ Hudyakov, Yu. S. (1982). *Kırgızı na Tibete*, Novosibirsk: İzdatelstvo Nauka, s. 218-220.

- Hudyakov, Yu. S. (1986). *Voorujenie srednevekovih koçevnikov Yujnoy Sibiri i Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk: İzdatelstvo Nauka.
- Hudyakov, Yu. S. (2007). *Drevnetyurkskiy kul'turniy fenomen v Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk: NGU.
- Hudyakov, Yu. S. (2007). *Voorujenie i voyennoe delo koçevnikov Sibiri i Tsentralnoy Azii*, Novosibirsk: NGU.
- Kamişev, A.M. (1999). “Moneti Kitaya iz Kırgızstana”. *Numizmatika Tsentralnoy Azii*, V. IV, Taşkent.
- Kamişev, A.M. (2002). *Rannesrednevekoviy monetniy kompleks Semireçya*, Bişkek: <http://siteistok.host.net.kg/bibl/Kamyshev>.
- Karayev, Ö. (2008). *Türkler ve Kağamlıkları*, Akt: M. Kalkan, İstanbul: Bilge Kültür ve Sanat Yayınları.
- Koşev, V.G., (2006). “VII.-XII. Yüzyıllar Arası Yedisu Vadisindeki Ticari İlişiler Hakkında Yeni Nüvizmatik Belgeler II”, Çev. C. Buyar, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 16. Bişkek.
- Melyukova, A.İ. (2009). “İskitler ve Sarmatlar”, Çev. A. Şenel, Der. D. Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mokrinin, V. P. (1986). *Po sledam proşlogo*, Frunze: Goskompizdat KSSR.
- Ögel, B. (1991). *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rimbekova, N. (2000). *İstoriko-kulturnie pamyatniki Priissikkulya*, Bişkek: İlim.
- Sümer, F. (1999). *Oguzlar-Turkmenler*, Aşgabat: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tabaldiyev, K.Ş. (2011). *Drevnie pamyatniki Tyan-Şanya*, Bişkek: Universitet Tsentralnoy Azii.
- Zyablin, L. (1961). *Vtoroy buddiyskiy hram ak-beşimskogo gorodişça*, Frunze: İzdatelstvo AN Kirgizskoy SSR.

www.zeno.ru

www.rasmir.com